

Antik Yunan'ın 'Post-modernleri' : Sofistler'e Gönderimlerle Görelilik ve Nihilizm Tartışması

Ömer Faik ANLI*

“İnsan, her şeyin ölçüsüdür”

Protagoras, hangi insan, hangi ‘şey’ ve hangi ölçü hakkında yargıda bulunmaktadır? Bunların belirlenmeleri veya en azından eldeki kaynaklar temel alınarak yorumlanmaları önem taşır. Protagoras, “insan” derken bireyi mi yoksa bir türü mü kastetmektedir? “Şeyler” nelerdir; fiziksel nesnelere mi, algılanan nitelikler mi, ‘değer’, ‘adalet’ gibi kavramlar mı? Yoksa tüm bunlara ilişkin tek bir yapıdan mı söz edilmektedir? Bu yapı, ‘bilgi’ olabilir mi? Eğer Protagoras, tek tek bireyleri kastediyorsa, bu durumda görelilik son safhasına ulaşacaktır. Aynı mekan ve zamanda yaşayan insanların bile aynı şeyden bahsetmeleri ve hatta aynı şeyi görmeleri olanaksızlaşacaktır. Eğer tür olarak insandan bahsediyorsa, bu kez de farklı zaman ve mekânlarda yaşamış ya da yaşayan insanlar arasında bir farklılaşma ve görelilik bir durum açığa çıkacaktır.

Öncelikle nesneyi tanımlama problemini ele alalım. Protagoras, “şeyler” için Yunanca “*chremata*” sözcüğünü kullanmıştır. “*Chremata*”nın özgün anlamı, tam tamına ‘genelde varlıklar’ ya da nesnelere değil, ancak bizimle özel bir ilişkisi ve bizlerle bir ilgisi olan şeyler, bizim işimiz olan şeyler, bizi etkileyen olay ve durumlardır. Bu sözcükte özellikle vurgulanan, o şeye karşı olan tutumumuz ve o şeyle olan ilişkimizdir. ‘*Chremata*’ bizi ilgilendiren, kendilerine yöneldiğimiz, kendileriyle belirleyici bir anlamda ilişkimiz olan şeylerdir. Bir ‘*chrema*’nın ne, nasıl ve hangi ölçüde olduğu, onun kendisinden soyutlanamayacağı kullanım alanında belirlenir ve kullanım alanı tarafından tanımlanır. Kısacası, o, tamamen kullanım alanına bağlıdır. Bu belirleyici ilişki olmaksızın ‘*chremata*’ varolamaz. ‘*Chrema*’ her ne olursa olsun, ölçüsü, ne bireysel ne de kolektif insandır; ancak, ‘*chrema*’ ile olan ilişkisinde onun özünü ve varoluşunu belirleyen bir ‘organizmadır’: Birey, insanlık, devlet gibi...¹

Bu görüşe göre esas olan, insan ve onun ilişki içinde olduğu “dünyası”dır. Her birey, toplum ya da devlet için bu ilişkiler farklılık gösterebilir. O halde, her insanın ayrı bir “*chremata* dünyası” ve o dünyada geçerli “doğruları” olduğu fikri doğmaktadır. Evrensel ve mutlak bilgi, bu görüş içerisinde yer bulamaz. İnsan (özne) - nesne ilişkisinde esas olan, kurulan ilişkidir ve bu ilişkinin belirleyicisi de insandır. Bu söylem, göreliliğin tanımlanması konusunda temel oluşturabilecek niteliktedir.

Görelilik (Rölativizm)

“Genel olarak, kişiden kişiye değişmeyen nesnel bir hakikat, herkes için geçerli olan mutlak doğrular bulunmadığını, hakikatin ya da doğruların bireylere, çağlara ve toplumlara görelilik olduğunu savunan anlayış.”²

Görelilik kuramına göre, insan, kendinde gerçekliği değil, yalnızca onun, zihninde yarattığı etkilere sahiptir. Bu etkileri veri olarak kullanan zihin, bilgiyi oluşturur. Bilgi, ancak insanın varlığı ile

* Doç.Dr., A.Ü. DTCF Felsefe Bölümü

¹ bkz. Laszlo Versenyi, *Sokrates ve İnsan Sevgisi*, s. 32-48.

² Ahmet Cevizci, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, s. 49.

mümkün olabilir ve buna bağlı olarak da son tahlilde doğruluk iddialarının tümü öznelidir. Çünkü, insanın dışında yer alan nesnel bir ölçütten yoksundur. Doğruluk iddiasını taşıyan bir kuram, insanın nesne ile olan ilişkisi ile sınırlandırılmıştır. O halde nesne hakkındaki bir kuram, bu ilişkiyi aşan bir doğruluk ölçütü taşıyamaz. Kurulan ilişkinin belirleyicisi insandır ve nesne hakkındaki kuramlardan biri, ‘mutlak doğruluk’a sahip olmak gibi bir üstünlük taşımaz.

Epistemoloji bağlamında görelilik, ancak bilgi - gerçeklik uygunluğu ve bunun olanaklılığı çerçevesinde temellendirilebilir. Kendinde (insandan tümüyle bağımsız) gerçekliğin varolmadığını kabul etmekte mantıksal bir olanaksızlık yoktur. Fakat, bunun doğru olduğunu kabul etmek için de hiçbir sebep yoktur. Kuramsal açıdan bir apaçıklık taşımayan kendinde gerçeklik, varolmak bakımından, tüm mutlak-bilgi tasarımlarının temelindeki varsayım olmak durumundadır. Kendinde gerçeklik, ‘görünen şey’ değildir; ancak varsayımsal olarak, görünen şeyin nedenidir. Böylesi sabit nedenlerin yokluğunda, insanın bilgi adına elinde kalan sadece değişken ve koşullu görüşlere gönderimde bulunan ifadeler ve temel, doğrulanamaz varsayımlar kalacaktır. Bu durumda herhangi bir şeyi bilmeyi olanaklı kılan kendinde-gerçeklik varsayımı ile, Antik Yunan’ın Zeus’un varolduğu varsayımı üzerine kurulmuş mitolojisi arasındaki özsel fark nedir?

Kendinde gerçekliğin varolduğunu, ancak insan tarafından doğrudan deneyimlenemez ve bilinemez olduğunu, bu nedenle de bilginin, insanın nesne ile olan ilişkisinden doğan tasarımlardan ibaret olduğu, örtük ya da açık olarak kabul edilmektedir. Bu ön kabul beraberinde, mutlak doğruluk ölçütünün varolmamasından* dolayı, tasarımlar arasında mutlak doğruluk belirlenimi yapılamayacağı sonucunu getirir. Varsayımı temellendirecek bir zeminin yokluğunda, bilgi olarak neyin kabul edileceği üzerine uzlaşımın sağlayıcısı olan üst alan içerisine doğulan kültür ya da eğitimle dahil olunan bir çevrenin kabulleridir. Bu yaklaşımın felsefi sonucu kabullere (varsayımlara) bağlı olarak kurgulanan tasarımın gerçekliğe uygunluk gösterebileceği, ancak, bunun mutlak olarak bilinmeyeceği esasına dayanır. Eş deyişle, bu kurama göre, ‘Gerçeklik’i bilme olasılığımızı temellendiremeyiz. İronik olarak, ancak gerçekliği bildiğimize inanabiliriz. Diğer bir seçenek ise buna inanmamaktır.

Gerçekliğin Hiçliği : Nihilizm

“Epistemolojide, gerçek ve nesnel bir doğru olamayacağı, bilinebilir olan hiçbir şey bulunmadığı, bilginin bir yanılısamadan başka hiçbir şey olmadığı, her tür bilginin değersiz, görelî ve anlamsız olduğu, hiçbir şeyin bilinmeyeceği, bilginin imkansız olduğu inancı.”³

Nihilizm, epistemolojik bağlamda kuşkuculuk ve görelilik tutumlarının son noktasına ulaştırılmış halidir. Temelinde, bir varsayım olarak bile “Gerçeklik”in varolmadığı, tüm alanlardaki bilgi iddialarının anlamsız tasarımlardan ibaret olduğu görüşü vardır. Buna göre, varsayım kesinlik ve doğruluk arayışları hiçbir anlam taşımaz, insan (özne) - gerçeklik ilişkisinden bahsedilemez.

---

* Felsefe tarihi içerisinde öznenin tasarımı olarak bilginin ‘nesnellîği’, özne’nin kategorik zihin yapısının aynılığı üzerinden temellendirilebilmektedir. Ancak bu temellendirme de içerisinde deneyim-üstü bir alana, aşkınsalben’e göndermeler yapmak durumundadır.

³ Ahmet Cevizci, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, s. 161

Önemli nihilizm türlerinden biri olan ‘*kozmetik nihilizm*’in ortaya koyduğu sav evrenin kavranamaz olduğudur. Evren, hiçbir ussal yapı sergilemez ve her türlü amaçtan yoksundur. Bu nedenle onunla ilgili ussal tasarımlar içi boş yapılardır. Görüldüğü üzere, nihilizm, doğa bilimlerine karşı da, tüm diğer bilgi etkinliklerinde olduğu gibi yıkıcı bir tutum sergiler.

Epistemolojik nihilizm, bilgi tasarımlarının içi boş, anlamsız ve değersiz yapılar olduklarını öne sürerken, aynı zamanda, çürütülerek olumsuzlanmalarına da bütünüyle karşı çıkar. Çünkü tasarımları olurlamak için olduğu kadar çürütmek için de bir ölçüt yoktur. Bu görüşe göre yapılabilecek tek ussal etkinlik, tüm bu yapıların değersizliklerini ve anlamsızlıklarını umarsızlık içinde kabul etmektir. Diğer bir deyişle, bilimsel kuramlar da dahil olmak üzere tüm bilgi ve anlam iddiaları eş-değersizdirler. Böylesi bir yaklaşımın Antik Yunan’daki kökenlerine baktığımızda karşımıza ünlü sofist Gorgias çıkar.

Gorgias ve Üç Tezi

Gorgias, M.Ö. 500’lü yıllarda kaleme aldığı eseri *Yokluk Üzerine*’de şu üç tezi ortaya atmıştır:

- 1-) Hiçbir şey varolamaz.
- 2-) Herhangi bir şey varolacaksa, o bununla birlikte, düşünülemez ya da bilinemez.
- 3-) Herhangi bir şey varolacak ve düşünülecek ya da bilinecekse, o başkalarına iletilemez.

Bu üç tez, insanı tam bir karanlığa ve esas anlamıyla hiçliğe mahkum eder görünmektedir. Bu yaklaşım dönem itibariyle, “Varlık vardır, yokluk yoktur” ve “Düşünce ve Varlık aynı şeydir” ifadelerini temele alan Parmenides Düşüncesi’ne karşıttır ve temel mücadelesi de bu düşünce ile dir. Gorgias’ın üç tezi, ilk bakışta sağduyuya aykırı ve hatta ‘gülünç’ görünmektedir. Hiçbir şeyin varolmadığı tezi, bu tezi dile getiren kişiye herhangi bir şeyin gösterilmesi ve eğer bu da yeterli olmazsa o şey ile tezi dile getiren kişiye ‘vurulması’ yoluyla ‘kolayca!’ kanıtlanabilir. Gorgias’ın “*Kişi karşıtlarının ciddiyetini gülererek ve gülüşlerini de ciddiyetle savuşturmalıdır*”⁴ sözüne bağlı olarak şu soru ciddiyetle sorulmalıdır: Şeylerin varlığı bu kadar kolay kanıtlanabilir mi?

Daha önce de değinildiği gibi, eğer elimizde duyu verilerinden başka bir şey yoksa, duyu verilerinin ötesinde bir şeyin varlığını varsaymak için bir temelimiz de yok demektir. Bu durumda, duyu verilerinin kendileri birer ‘şey’ değil midir? Duyu verilerinin gelip geçiciliği ve özellikle de farklı insanlar için aynı duyu verilerinden bahsetmenin zorluğu, elinde duyu verilerinden başka bir şey olmayan bir insan için bu verilerin ‘sabit bir varlık’ olarak varlıklarını da kuşkulu hale getirir. Sabit olmayan, değişken bir şey bilinebilir mi? Eğer doğru bilgi nesnesine uygun bilgiyse ve sabit bir nesneden (varlıktan) söz edemiyorsak hiçbir bilgi iddiası geçerlilik kazanamayacaktır. Çünkü herhangi bir insan, herhangi bir bilgi iddiasında bulunduğu zaman, o ancak artık anı olmuş bir duyu verisinden bahsetmiş olacak ve bilgi iddiasının gönderimde bulunduğu ya da uygunluk gösterdiği bir ‘gerçeklik’ olmayacaktır. Bir gerçekliği varsaymak ise bilmek değil, ancak bildiğini varsaymaktır. Bu, Gorgias’ın

⁴ aktaran, Laszlo Versenyi, *Sokrates ve İnsan Sevgisi*, s. 70.

ikinci tezidir. İki insanın ‘aynı şeye’ baktıklarını varsayalım. İki insanın aynı şeye bakıyor olmaları, aynı ya da benzer duyu verilerine sahip olmalarından başka bir anlama gelmemektedir. O halde, “iki insan aynı şeye bakıyor” ifadesi, “iki insan aynı duyu verilerine sahiptir” anlamına gelir. Sağduyuya göre, iki insan konuşmaya başladıklarında, biri diğerine gördüğünün “kırmızı” olduğunu söylerse ve diğeri de karşılık olarak “Evet, ben de kırmızı rengi görüyorum” derse elimizde yeterli kanıt olacaktır. Oysa, Gorgias, salt konuşmacının ağzından çıkan sözleri işitmekle, bir dinleyicinin konuşmacıyla aynı şeyleri düşünmesinin nasıl olanaklı olacağını sorar. Aynı şey, aynı zamanda, farklı insanlarda (yerlerde) olamaz ve olabilese bile, onlara farklı insanlar oldukları için farklı görünecektir.⁵ O halde, bir insanın ‘kırmızı’ sözcüğü ile adlandırdığı ‘şey’ (o şey her ne ise), bir başkasının zihninde apayrı bir şeyin adı olabilir. En azından, dinleyici farklı bir insan olduğu için ‘kırmızı’ (özdeş olmamak anlamında) farklı bir şeyin adı olacaktır. Örneğin bir renk körü, kendi özel duyumunu kırmızı olarak adlandırmayı öğrendiği zaman, renk körü olmayan bir insanla aynı sözcüğü, aşağı yukarı aynı durumlarda kullanmaya başlayacaktır. Oysa, renk körünün ‘kırmızı’ sözcüğü ile gönderimde bulunduğu duyum, diğer insanınkinden tamamen farklıdır. Temelde bu iki insan, aynı sözcüklerle benzer şeyler üzerinde bile konuşmuyor olacaklardır. Bu durumda, konuşmacının ilettiği mesaj aslında dinleyiciye ulaşmamaktadır. Bu da Gorgias’ın üçüncü tezidir.

Gorgias’ın yaklaşımı, ontoloji ve epistemolojiyi olanaksız hale getirirken, sanıların varlığını yadsımaz. Sanılar işe yarar biçimde kullanılabilirler. Bunun yolu, bilgi adını alabilecek tek şey olan temelsiz sanılar doğrultusunda diğer insanları ikna edebilmektir. Bir hekimin ilaçlarla gerçekleştirdiği şeyi bir sofist sözle gerçekleştirir. Nasıl ki ilaçlar bedeni etkiliyorlarsa, tıpkı bunun gibi sözler de ruha, ikna ile etki ederler ve ona istenildiği gibi biçim verirler.⁶ Diğer bir deyişle, kendi sanısını en güzel ve etkileyici biçimde dile getiren, diğer insanları ikna edecek ve ortak bir ‘doğru’ yaratabilecektir. Bu ‘doğruluk’un ontolojik ya da epistemolojik bir temeli yoktur, fakat ikna olmuş insanların sayısı arttıkça güçlenecek ve tüm temelsizliği ile neredeyse yıkılmaz olacaktır.

Sonuç Yerine...

Newton’un kuramının gücü, Newton’un dili kullanma ve ikna yeteneğinden mi gelmektedir? Ya da bu güç Newton’un değişmez hakikati (doğruluğu) ‘keşfetmiş’ olmasından mı kaynaklanmaktadır? Diğer bir deyişle, Newton, gerçeği gerçek şekli içerisinde ifade etmeyi başarmış ve mutlak bilgiye ulaşmış mıdır? Eğer Newton’un başarısı salt ikna yeteneğine ve ‘bilimci’ bir propagandaya dayanıyorsa, bu durumda kuram ile başardığımız ve öngörebildiğimiz onca şey nasıl açıklanabilir? Diğer taraftan, eğer Newton gerçekliği gerçek şekli içerisinde ifade edebilmeyi başardıysa, bilim tarihinde onun kuramını yanlışlayan ya da tamamen farklı kuramlar ortaya koyan ve başarı kazanan bilim insanları aslında ne yapmış olmaktadır? Euclid ile Euclid-dışı geometriler arasındaki fark, varsayımlar düzeyinde midir? Ya da bu geometrilerden hangisi ‘gerçek’ uzayın, ona uygun doğru ifadesidir. Bu sorular, bilime yöneltilen çağdaş post-modern eleştirileri açığa çıkaran

⁵ Laszlo Versenyi, *Sokrates ve İnsan Sevgisi*, s. 70.

⁶ Laszlo Versenyi, *Sokrates ve İnsan Sevgisi*, s. 72.

sorularla paralellikler taşımaktadır. Çağdaş post-modern düşünce, Aydınlanma Aklının yıkıma uğradığını ve kendisini tek hakikat (doğruluk) olarak öne sürmesinin geçersizliğinin açığa çıktığını öne sürer. ‘Akıl’ adıyla belirli bir ‘kuramı’ (söylemi) tek hakikat ya da temel hakikat olarak göstermek, tahakkümcü ve otoriter bir anlayıştır. Bu yaklaşımdan çıkan sonuç, akıl yıkıma uğramışsa, bilimsel kuramlar kurmanın da mümkün olmayacağıdır. Bilimsel kuramlar mümkün değilse, gerçekliği kavramak da mümkün değildir. Görüldüğü gibi, bu ‘yeni’ yaklaşım Antik Yunan’daki ‘öncül’lerine büyük oranda benzemektedir. O halde, günümüz için bir vaka olan post-modern düşünceyi anlayabilmek için ayaklarımızı basacağımız zemin iki bin beş yüz yıl geridedir. Yukarıda dile getirilen soruların ve benzerlerinin yanıtı bilim tarihinin verileri ışığında, kökeni sofistlere kadar dayanan bir felsefi gelenek göz ardı edilerek verilemeyecektir. O halde, sofistleri, bilgiye ilişkin felsefi düşünüşün ve çağdaş bilim felsefesinin en azından bir kanadının ataları olarak görmek yanlış olmayacaktır. Platon düşüncesi karşısında bastırılmış olan sofist düşünce, 1995 yılında açık olarak cepheleşen bilim ve post-modern eleştirmenleri arasındaki ‘savaşta’ (*‘Bilim Savaşları’ / Sokal Vakası*) kendisini tekrar göstermiştir. Bu ‘savaş’ başka bir yazının konusu olacaktır.

Kaynakça:

- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul, 2000
- Russell, Bertrand, *Felsefe Sorunları*, çev.Vehbi Hacıkadıroğlu, Kabalcı Yay., İstanbul, 2000
- Tepe, Harun, *Felsefede Doğruluk ya da Hakikat*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003
- Ulaş, Sarp Erk, Et al., *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 2002
- Versenyi, Laszlo, *Sokrates ve İnsan Sevgisi*, çev.Ahmet Cevizci, Gündoğan Yay., Ankara, 1995
- Yalçın, Şahabettin (editör), *Bilgi ve Değer*, Vadi Yay., Ankara, 2002